

שארית ישראל בתימן

1975-1973

פרידריך ניבונר

היהודים בצעדא — 1973

בספטמבר 1973 סיירתי לראשונה בתימן. הייתי מעוניין יותר מכל להיודע, אם נותרו עדיין יהודים בתימן, ואם אלה עוד יודעים על אודות הרמב"ם, אשר זכה להערצה מיוחדת בקרב יהדות זו.

בצעדא הכירה באתי כמגע עם פקיד בכיר במשרד-המידע, אבל הלה לא יכול או לא רצה להשיב לשאלותי. ברחובות ובשווק של צנעא לא הצלחתי לזהות פנים של יהודי. אולם בצעדא, בירתו של אזור-הצפון, השוכנת כ-260 ק"מ צפונית לצנעא, התקרבותי אל יעדי. כבר בסיורי הראשון בעיר ראיתי את סמל המגן-דוד משובץ בחלונות הצבעוניים המרובים המקשטים את הכתים, אף כי בתים אלה אינם מיושבים עוד יהודים. 'סופר' במסגד הגדול של צעדא, אחמד אל-עזי, סיפר לי כי לפנים גרו בעיר שני מיליוני יהודים — מספר הכא לציין הרבה מאוד — וכי היו בה שלושה בתי-כנסת, ולא נותר מהם שריד — הם נהרסו במהפכה שהיתה בשנת 1962. כעבור ימים ספורים פגשתי בצעדא יהודי רכוב על חמור ועטור פאות וטלית. פתחתי בשיחה עמו והוא, סלים, סיפר:

שכונת היהודים שכנה ברובע הקטן ביותר של צעדא והיתה ממש צמודה אל חומת-העיר. בשכונה זו, כיום היא נקראת אד-דכר, היו שלושה בתי-כנסת: שניים

עמדו זה בצד זה בכיכר מרובעת, שסימ' ניה ניכרים עדיין, ואחד היה ממוקם בבית-מגורים. כל השלושה נהרסו בהפצצה של 1962. עד לכיקורי עוד לא הוקם בשכונה זו שום מסגד, רק שתי בארות ציבוריות יש שם. בעת המהפכה עזבו אחרוני היהודים את צעדא לאחר שמכרו את בתיהם. הוא היהודי האחרון שנשאר בביתו. הבית קרוי כפי התושבים, כפי שנודע לי כעבור זמן, 'בית-אל-יהוד'. בשנת 1973 נשאר עוד שני בתים בבעלות יהודית, אלא שהושכרו למוסל-מיס. דיירי אחד הכתים הללו הצביעו על חפצים שבקומה התחתונה כשייכים למשכירים היהודים, שבאותו זמן היו מתגוררים בג'וראז. לשאלתי בדבר קיום תפילה-בציבור, השיב, כי גברים יהודים מן הכפרים צפונית-מערבית לצעדא נוה-גים לערוך תפילה-בציבור כל אימת שמתלקטים לפחות עשרה. כאותו יום שישי (21.9.1973) הגיע מספרם לכדי שלושה-עשר. אנשים אלה מגיעים מחוץ-לעיר לצעדא, כדי לבקר ביריד של יום ו' וביריד הראשי, המתקיים בצעדא ביום א'. דבר זה מאפשר להם לערוך בשבת תפילה-בציבור בבית אחד היהודים הגרים בג'וראז, כפר קטן במרחק שישה ק"מ בערך מצעדא.

סלים דיבר בחופשיות וללא חשש

יהודי בצעדא, 1973

במשכרות קריר וכתצפית נפלאה. כגומחה מונחת טלית עם ציציות, גזורה ממגבת מחוספסת, נעדרת כל קישוט או כתובת. כן מונח שם סידור-תפילה מרופט, שדפיו פזורים, בחלקם קרועים, בחלקם חסרים לגמרי. מביאים עוד סידור, גם הוא באותו מצב. סלים ויהודי אחר המצטרף אלינו, יוסוף שמו, סבורים כי זהו ספר-תורה. מסתבר שאינם מבחינים בין סידור-תפילה לספר-תורה, אבל הם יודעים בעל-פה קטעים אחדים מן התורה והם מדקלמים בעברית גרונית נאה מפרק א בבראשית וכן את 'שמע ישראל'; אחר-כך הם קוראים בקול מתוך סידור-התפילה ומבטאים את שם-הווייה לפי המקובל. כל יום עם הזריחה ועם השקיעה מתפללים הגברים, בעברית ובעל-פה, לא מתוך הסידור. על הרמב"ם ועל חכמי-ישראל אחרים אין הם יודעים ולא כלום.

לאותה משפחה אין עוד לא חומש, וכל שכן תלמוד או כתבים אחרים. הם שמחו על הכטחתי לשלוח להם מחו"ל חמישה חומשי-תורה. האבות מלמדים את בניהם לשון-הקודש: במקומות שקיימת מות עדיין קהילות גדולות יותר, שם נותרו עוד בתי-ספר יהודיים — כך סיפרו לי הגברים בשוק.

אין ליהודים הללו עניין במדינת-ישראל, אף אינם מתכוונים להגיע לשם. לדבריהם: 'לא יפה שם', אבל היו שמחים אלו שמעו שוב מקרוביהם שבישראל. אין הם מרגישים עצמם מבודדים, או כחיים בגטו או כיוצאי-דופן. הם מרגישים את עצמם תימנים, הם חיים בלא הגבלות ויכולים לקיים את המצוות הזכורות להם עדיין. יין לא ישתו — זו, כנראה, מסורת עתיקה בצעדא, מאז ציזה האימאם אחמד אל-מותואכיל (בשנת 1200) להרוס את כל בתי-הכנסת משום שהיהודים מזגו יין למוסלמים — רק

שמא המוסלמים שמסכיב מאזינים. כטרם ימשיך ברכיבתו נפרד ממני באמירת 'שלום', אך את תשובתי: 'כשנה הבאה בירושלים' לא הבין. כשלושים-וחמשת הילדים וכעשרים-וחמשת הגברים שהקיפו אותנו לא מחו על דיבורנו בעברית. באותו סוף-שבוע ראיתי ביריד אחדים מאותם שלושה-עשר יהודים, שסלים דיבר עליהם — כולם עטורי פאות, טלית וציצית. מישהו מאנשי השוק אמר להם, כי אני דובר עברית. ביקשו אפוא שאכתוב להם משהו בעברית ואף הם כתבו, בכתב מרובע, את הפסוקים הראשונים מספר בראשית. ושמחה וששון היו ליהודי תימן, לי ולמור-סלמים הסובכים אותנו — נוכח ההבנה ההדדית בינינו.

קשריי עם סלים נהדקו בימים הבאים. שלושה מכני משפחתו יושבים במדינת ישראל. בעבר עמדו בקשרי-מכתבים באמצעות כתובת שבלונדון, אך זה שנתיים שלא שמע מהם דבר. סלים מביע כוונתו לשאת אשה שנייה וכעבור זמן אולי שלישית. הוא מפגיש אותי עם משפחת אחותו שרה, הגרה בג'וראז, שם גרים מאז המהפכה שלוש משפחות של יהודים. לשרה שני בנים, וכשאר נשי התימנים אין פניה מצועפים ברעלה. ישבנו בחדר שמתחת לגג, המצטיין

ל"י ישעיהו נתפתחו בשנות 1974-1975 קשרי כלדרות בין היהודים התימנים בישראל וכצעדא. התימנים שבחולון העבירו מכתבים, סידורים וחומשים לאחיהם בצעדא, ואלה הגיעו ליעדם באמצעות תחנות-ביניים באירופה ובתימן באותה דרך, בהיפוך הסדר, חודש קשר-המכתבים עם ישראל.

בביקורי השני בצעדא, באביב 1974, הבאתי עמי משלוח של ספרים ומסרתים לידי אדם בשם יחיה, בחנות קטנה שבשוק, שקירותיה מכוסים עורות. בחנות הקטנה התאספו כל היהודים שנכחו אותו יום בשוק, ופניהם קודחות מהתרגשות על קבלת הספרים היקרים להם מפז. היתה זו פגישה חשאית.

נפגשתי שוב עם י"י ישעיהו בעת ביקורו הרשמי בבון, ב-1975. היה קושי בארגון פגישתנו, כיוון שתכננתי לצאת לאיראן ב-3 ביוני, אבל ב-26 במאי הוא כתב לי וביקש שאדחה את יציאתי. במכתבו הוא ציין, בין היתר: 'בהזדמנות זו אשמח מאוד לשוחח עמך על אודות הנשים שנותרו עגונות בתימן'. נענית לבקשתו ודחיתי את יציאתי מגרמניה ל-5 ביוני. ישעיהו הגיע לבון בערב ה-3 ביוני והסב עמי כבר ב-4 ביוני בבוקר. בעיית יהודי תימן היתה לה עדיפות בעיניו על שאר העניינים. גם בעת שהותי באיראן יכולתי לקיים את הקשרים בין ישראל ותימן. הם פסקו רק בשנת 1975, כאשר יהודי צעדא וג'וראז ניתקו אותם, משום שחששו מהולכי-רכיל ואף לא היה בדעתם לצאת למדינת ישראל. אני לא ביקרתי בתימן מאז 1974 ואינני יודע מה מצב היהודים שם כעת.

קיבלתי עוד מכתב אחרון מאירופי ששהה בתימן וסייע בקשר עם יהודיה, ובו נאמר: 'יחיה סבור שמוטב להפסיק את קשרי המכתבים ולגמור עם כל העניינים'. כך נראה הדבר בעיניו ובעיני אחרים.

'קישר', קפה העשוי מקליפות של פולי קפה. הגברים היהודים, כמו המוסלמים, לועסים קאת, החל משעות-הצהריים המוקדמות. כשיצאתי מן הבית הופתעתי מהיעדרן של מזוזות כדלתות.

מפתיע לראות שהיהודים הללו יכיר לים לחיות בסביבה מוסלמית גמורה, חופשיים, ומספריים בגאווה (כשנת 1973) כי לפנים היתה תימן ממלכה יהודית. מצד שני, מדכא לראות, כי שם, בקצה הציביליזאציה, הצטמצמה ההוויה היהודית לכדי פאות, טלית, ותפילה בבוקר ובערב. התייר מתרשם כמיוחד מתמונה זו: יהודים מתהלכים ברחובות עם פאות וטלית — תמונה שהיתה נפוצה באירופה במאות הקודמות. מאידך נדהם התייר — הרואה בתימן רק נשים רעולות-פנים — למראה היהודיות גלויות-הפנים והמחייכות. יסודות של מסורת וקידמה משמשים כאן בערכוביה. כיוון שהגברים היהודים בתימן מחזיקים במסורתם היהודית, ובניגוד לנשים הם יודעים קרוא וכתוב והתפלל בעברית, מתירים הם לנשותיהם הופעה חופשית כהשוואה לסביבתם, דהיינו בלא רעלה.

כלדרות בין ישראל לתימן

אחר ביקורי השני בצעדא, באביב 1974, נסעתי לישראל ונפגשתי מספר פעמים עם יו"ר הכנסת דאז, ישראל ישעיהו. הוא התעניין בפרטי חייהם של יהודי צעדא והראה לי כתבי-יד של יהודי תימן ופירושים לרמב"ם, שעליהם קיוו לעבוד עם פרישתו מכהונתו. אחרי-כך הוא הפגיש אותי עם יהודים מתימן, מהם יוצאי צעדא, לרבות קרובי-משפחה של סלים ומרים מג'וראז, והם נתנו לי מכתבים המיועדים ליהודי בצעדא. התימנים שבחולון לא שמעו מקרוביהם שכג'וראז וצעדא זה שנים. הודות